

Recension

Roger Säljö (2000): *Lärande i praktiken.
Ett sociokulturellt perspektiv.*
Stockholm: Prisma. 279 s.

Det har länge saknats en bok på svenska som systematiskt behandlar ett sociokulturellt perspektiv på lärande. Med beteckningen ”sociokulturellt perspektiv” avses då en forskningsansats som tar sin utgångspunkt i den ryske filosofen och psykologen Lev Vygotskijs (1896-1934) vetenskapliga arbeten. Under senare år har neovygotiskijanska teorier fått ett allt större inflytande på den västerländska pedagogiska debatten. I Sverige blev det bland annat synligt i läroplansbetänkandet *Skola för bildning* (SOU 1992:94) där avsnittet om kunskap och lärande, författat av Ingrid Carlgren, i hög grad präglas av ett Vygotskijperspektiv.

Boken *Lärande i praktiken* är skriven av Sveriges mest kände, och enligt många, mest framstående representant för ett neovygotiskijanskt perspektiv: Roger Säljö, professor i pedagogisk psykologi vid Göteborgs universitet. Säljös bok kan betraktas som ett resultat av en flerårig internationellt förankrad forskning och den utgör ett efterlängt bidrag till den svenska pedagogisk debatten. Boken är samtidigt en introduktion till ett sociokulturellt perspektiv och skiljer sig därmed från den tekniska jargong som ofta präglar vetenskapliga tidskrifter. En av bokens förtjänster är just den läsarvänliga framställningen i kombination med författarens omfattande kunskaper i ämnet.

I bokens inledning kommenterar Säljö det ständiga intresset för lärande i det moderna västerländska samhället, vilket kan förstås i relation till föreställningar om ”ekonomisk och social utveckling och till en önskan om att förbättra våra levnadsvillkor” (s 11). En välutbildad befolkning uppfattas av politiker som en grund för ett lands välstånd och utgör en viktig ekonomisk investering. En av bokens syften är dock att visa att det aldrig går att finna en, eller flera principer för hur man effektiviserar lärandet. Istället bör man betrakta lärandet som en aspekt av all mänsklig verksamhet. Detta rör också den övergripande frågan om hur kunskaper skapas och återskapas i vårt samhälle. Utifrån ett sådant perspektiv kan det vi kallar kunskap betraktas som en del av en pågående samhällsutveckling.

Boken har ett tydligt fokus på skola och utbildningsväsen. Exempel som är hämtade från andra institutioner, liksom icke institutionaliserade former där pedagogiska verksamheter äger rum, är dock ett viktigt inslag i boken. En av Säljös poänger är att skolans verksamheter blir begripliga just i jämförelse med andra pedagogiska sammanhang. Det sammanhänger med ett av författarens huvudteman: lärandets kontextuella natur och dess beroende av verksamheter med skilda uppgifter och mål.

Ur ett sociokulturellt perspektiv är det aldrig endast individen själv som lär. Individens utveckling är ett resultat av framför allt tre, samverkande, företeelser: För det första, människans förmåga att använda intellektuella redskap, där språket och språkanvändningen har en omistlig roll. Till detta kommer, för det andra, människans utvecklande och användande av fysiska redskap. För det tredje behöver man studera kommunikation och former för samverkan i olika kollektiva verksamheter. Ett centralt teoretiskt begrepp utvecklat av psykologen Leontjev (1981) som följer som en röd tråd genom andra halvan av boken är "verksamhetssystem", vilket innebär "varaktiga och kraftfulla sociala system som bygger på komplicerade former av samverkan mellan människor" (s 19). Ovanstående tre huvudaspekter ligger till grund för de teman som utvecklas i boken.

Ur ett sociokulturellt perspektiv är betoningen och studiet av kommunikationen helt nödvändig. Det sammanhänger med att kunskaper alltid är beroende av kulturen: "Det är genom kommunikation som individen blir delaktig i kunskaper och färdigheter" (s 37). Denna kommunikation har sitt ursprung i olika kollektiva verksamheter förbundna med specifika målsättningar. För att förstå skolan skall man inte betrakta den som en isolerad företeelse i sig oberoende av dessa specifika målsättningar. Något som karakteriserar skolan som institution, till skillnad mot de flesta andra lärandemiljöer, är just att lärandet där utgör ett mål i sig. I skolan fordras att elevens motivation måste grundas i själva uppgiften att lära sig något.

Detta sammanhänger med vad som benämns skolarbetets "dekontextualisering" från verksamheter utanför skolan, där människor istället agerar utifrån olika behov att producera något, och där kunskaper fungerar som ett medel. Ytterst sett innebär dock denna de-kontextualisering en re-kontextualisering av kunskap där lärandet i sig är den överordnade aktiviteten. Denna typ av verksamhet skapar många av de problem förbundna med att lära som förekommer i skolan.

Enligt Säljö kan man se den moderna skolans utveckling i ljuset av annorlunda krav på arbetsmarknanden där mer abstrakta kompetenser fordras än vad till exempel det tidigare lärlingssystemet kunde tillgodose. Just samspelen mellan makronivå och individuella kommunikativa verksamheter är

en central utgångspunkt i det sociokulturella perspektiv som Säljö presenterar.

Boken innehåller ett relativt utförligt kapitel där Vygotskijs perspektiv jämförs med behavioristiska- och kognitivistiska perspektiv. Den mest centrala representanten för ett kognitivistiskt perspektiv är Piaget, trots att han betydligt mer än andra kognitivisterna betonat människans interaktion med den omgivande miljön. Författaren poängterar att olika teorier om lärande inte endast skall ses som abstrakta beskrivningar utan "[i]déer, upptäckter och perspektiv som lanseras av forskare arbetas så småningom in i vårt medvetande och blir en del av vårt vardagstänkande (...)" (s 47). Säljö illustrerar detta med intervjuutsagor från två svenska NO-lärare, vilka i flera stycken tangerar Piagets egna ord om det självständiga upptäckandets prioritet. I anslutning till citaten menar han att många utbildningssystem svält Piagets teorier "med hull och hår" (s 62). Här anser jag dock att de citat Säljö anför från NO-lärare, inom ämnen med traditionellt laborativa arbetsmetoder, inte nödvändigtvis skulle få eller ha fått instämmande av lärare i humanistiska ämnen som språk eller historia.

Piaget har inte tillräckligt uppmärksammat språkets roll i människans kognitiva utveckling enligt Säljö. Vår förståelse och kommunikation av omvärlden är i själva verket omöjlig utanför språket. Språket är inte endast ett sätt att peka ut saker i omvärlden. Det har också en retorisk funktion och perspektiverar och refrakterar (eller bryter) det vi talar om på ett särskilt sätt. I studier av hur människor använder språket i olika sammanhang synliggörs hur språket hela tiden används för olika diskursiva syften och ändamål. Språk-användning är konstitutiv; den skapar ett speciellt sätt att handla och förhålla sig till det vi talar om.

Ur ett neovygotiskijanskt perspektiv är detta en konsekvens av att mänskligt handlande medieras genom intellektuella verktyg som frambringats av kulturen. Mediering, eller medierad handling (Wertsch 1991) är ett överordnat begrepp för att beskriva mänskligt handlande. Jag vill dock göra en reservation som avser det talade språket i mänsklig interaktion. Styrkan i medieringsbegreppet ligger i möjligheten till att studera hur användandet av "fasta" verktyg som miniräknare, datorer, eller nya typer av fordon, skapar olika former av handlande och verksamheter. Språket i interaktionen däremot, innefattar i grunden dynamiska aspekter som gester, tonfall, prosodi etc. För att kunna fungera i samtalet omformas dessa kommunikationsmedel ständigt i relation till den andra samtalspartnern (Bakhtin 1986).

Jag kan se en poäng i att använda medieringsbegreppet som generell modell för tänkande och kommunikation men samtidigt riskerar begreppet att förtingliga och objektivera det språkliga samspelet. Bakhtins genrebegrepp, som också Säljö ansluter sig till, framstår som en mer dynamisk modell för att

förstå samtal, eftersom det är grundat med utgångspunkt från dialoger mellan människor och inte, som i Vygotskijs fall, i framväxten av skilda redskap i den materiella produktionen.

Enligt Säljö har kunskap genom sin förankring i språkets användning också ett intimt samband med kulturella värden och etiska antaganden. Detta är en konsekvens av att vi aldrig kan erhålla en kunskap som är neutral och värdefri. Det vi kallar kunskap innefattar också en maktdimension som tenderar att ge upphov till sociala skiktningar och konstruktioner av utan- och innanförskap för olika grupper i samhället. Skilda språk- och tankemönster skiljer vilka medlemmar som tillhör en viss grupp från en annan, vilket är en följd av kunskapens diskursiva karaktär där meningar om världen systematiskt innesluts och utesluts genom traditionella och rutinmässiga sätt att tala och skriva. Förmågan att lära i skolan kan också förstås mot bakgrund av skolinstitutionens specifika krav på kommunikation. En rad empiriska analyser visar hur elever inte sällan misslyckas med att hantera skolans diskursiva miljö.

Under kapitelrubriken "Lärandets situerade natur" beskriver Säljö olika kognitiva krav som fordras i skolans rutinerade praktiker för lärande. Dessa är i sin tur knutna till specifika kommunikativa krav. I anslutning härtill menar Säljö att klassrummet är en mycket speciell miljö för interaktion. Han hävdar dessutom att klassrummet är "ett av de få ställen i samhället där den som vet svaret ändå ställer frågan" (s 137). Här tror jag dock att man bör vara varsam med att beskriva denna kommunikationsform som specifik för vissa avgränsade miljöer. Redan i den tidiga kommunikationen mellan barn och föräldrar förekommer ett sådant kommunikationsmönster (Drew 1981) vilket troligen bidrar till att många barn känner igen mönster i lärar-elevinteraktionen.

Hela tre kapitel ägnas åt skriftspråkets betydelse för mänsklig kommunikation (kap 7-9). För att förstå skolan som lärande institution måste man enligt Säljö förstå den roll skriftspråkliga praktiker får i undervisningen. Det vi betraktar som goda skolprestationer är i stor utsträckning "en fråga om att kunna avgöra hur och på vilket sätt skrivna meddelanden skall kopplas till en yttre, icke-närvarande verklighet" (s 193). Prov i skolan är i allmänhet framställda så att texters innehåll fokuseras som något i sig. Det som eleven då måste behärska är ett språkspel som skiljer sig från andra meningssammanhang där eleven också deltar; till exempel så kan begreppet "vatten" uppfattas i termer av en "kemisk reaktion" eller som något påtagligt i vardagen. Denna typ av jämförelser mellan olika kommunikationssituationer är viktiga för att förstå bakgrunden till en rad problem som elever möter i skolan, menar författaren. Och jag är böjd att hålla med honom.

Synnerligen intressant är avsnittet om tänkande, tal och skrift. I forskning och utvärderingar förekommer ofta en sammanblandning av tänkande och språk; det som elever och studenter skriver och säger uppfattas då som spegling av de studerandes föreställningar eller tankar. Tvärtom måste dessa två nivåer hållas isär menar Säljö. Ett skäl som talar för en sådan distinktion är att vi ofta förstår mer än vad vi kan förklara; något som blir tydligt när vi ska förklara det vi förstår för andra som inte är lika införstådda i ämnet. Vad vi tänker och förstår påverkas också av den interaktion och de praktiker som vi deltar i när vi skall förklara något; vårt tänkande formas alltså i de kommunikativa processer som prov och testsituationer utgör. Vad vi i stället borde studera är hur intervjuer och skriftliga test fungerar som kommunikativa praktiker. Vad jag kan se skulle detta synsätt få stora konsekvenser för stora delar av den pedagogiska forskning som bedrivs idag.

Lärande i praktiken är omfattande och jag har i denna recension inte kunnat ge alla dess aspekter och teman rättvisa. Om denna bok är bara att säga att vi nu, på svenska, fått tillgång till en både initierad och teoretiskt medveten presentation av det sociokulturella perspektivet på lärande.

Johan Liljestränd

Referenser

- Bakhtin, Michail (1986): *Speechgenres and Other Late Essays*. Austin: University of Texas press.
- Drew, Paul (1981): Adults' corrections of childrens misstakes: a response to Wells and Montgomery. I Peter French & Margaret MacLure, red: *Adult-Child Conversation: Studies in Structure and Process*, s 244-267. London: Croom Helm.
- SOU 1992:94. *Skola för bildning. Huvudbetänkande av Läroplanskommittén*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Leontjev, Alexej Nikolaevic (1981): The problem of activity in psychology. I James Wertsch red: *The Concept of Activity in Soviet Psychology*, s 37-71. Armonk, NY: Sharpe.
- Wertsch, James (1991): *Voices of the Mind: A Sociocultural Approach to Mediated Action*. Cambridge MA: Harvard University press.

